

פתיחה

בפרשת השבוע מסופר על פטירת יעקב, ומאחר שפעולת החניטה הייתה מקובלת מאוד במצרים, מצווה יוסף על הרופאים לחנוט את גופת אביו ולשים אותה בארון: "וַיֵּצֵא יוֹסֵף אֶת-עַבְדּוֹ אֶת-הַכְּפָאִים לְחַנֹּט אֶת-אָבִיו וַיַּחְנְטוּ הָרֹפְאִים אֶת-יִשְׂרָאֵל". כמו כן, כאשר יוסף נפטר חונטים הרופאים את גופתו, ושמים אותה בארון: "וַיָּמָת יוֹסֵף בֶּן-מָאָה וָעֶשֶׂר שָׁנִים וַיַּחְנְטוּ אֹתוֹ וַיִּשֶׂם בָּאָרוֹן בְּמִצְרַיִם".

כיצד מתבצע תהליך החניטה? כפי שעולה מהיסטוריונים יוונים וממומיות שנמצאו במצרים, היו לפחות שלוש אפשרויות לחניטה, וככל שהנפטר היה בעל מעמד גבוה יותר, תהליך החניטה היה יותר מורכב ואיכותי, והתבצע על ידי רופאים יותר מומחים. וכך מתאר הרודוטוס, היסטוריון מלפני כאלפיים וחמש מאות שנה, את תהליך החניטה למעמד העשיר (ויקשיבה ערך 'חניטה'):

"ראשית הוציאו את המוח דרך הנחיריים בוו של ברזל, המוח עבר תהליכי ייבוש, ואחר כך נקבר עם הגופה. לתוך הגולגולת הכניסו בשמים. אחר כך בוצע חתך בצד הגופה, דרכו הוציאו את איברי החזה והבטן. האיברים נרחצו ביין תמרים, הושרו בבשמים והושמו בכדים, את חלל הגופה מילאו בשרף עצים, ואחר כך תפרו את החתך שבבטן... לאחר מכן עטפו את הגופה כולה, מכף רגל ועד ראש, בפיסות בגד פשתן עדין, ספוג בבשמים שונים, ומודבקים על ידי גומי."

כפי שעולה מתיאור תהליך החניטה, הוא כולל פגיעה בגוף באמצעות חתכים לאורכו ולרוחבו. בעקבות כך נעסוק השבוע במחלוקת הפוסקים, האם מבחינה הלכתית מותר לחנוט גופות דבר שלכאורה מבזה אותן. כמו כן נעסוק בשאלה האם מותר לבצע ניסויים בגופות, על מנת להמציא תרופות חדשות וללמוד על גוף האדם.

חניטת גופות

האם מותר לחנוט גופה? ייתכן שניתן ללמוד דין זה מהגמרא במסכת בבא בתרא (קנ"ד – קנ"ה). הגמרא מביאה מקרה בו אדם שמכר את נכסיו אביו שקיבל בירושה, ולאחר מכן נפטר. אחרי מיתתו טענו קרובי משפחתו (שרצו את הנכסים שמכר), שהוא מכר את הנכסים בעודו קטן מגיל שלוש עשרה, ומשום כך אין תוקף למכירת הנכסים.

מכיוון שלא עבר זמן רב מהקבורה, הציגו קרובי המשפחה לרבי עקיבא לפתוח את קברו, ולבדוק אם יש לו שערות המעידות על כך שהוא בוגר ושהמכירה אכן תקיפה. רבי עקיבא סירב להצעה זו, כיוון שבכך הם גורמים לניוול הגופה ולביזויה. כמו כן, אפילו אם יפתחו את הקבר ויגלו שאין לו שערות, אפשר שהיו לו והן נשרו בעקבות הקבורה.

מחלוקת הפוסקים

לכאורה אם רבי עקיבא אסר לפתוח קבר כדי לבדוק דין ממוני בגלל ביזוי המת, קל וחומר שיהיה איסור לנתח את גופת המת, תהליך שכאמור בפתיחה גורם לה הרס והשחתה. למרות זאת למעשה נחלקו הפוסקים:

א. **הרשב"א** (שו"ת א, שסט), **הרדב"ז** (א, תפד) ו**הנודע ביהודה** (יו"ד סי' רי) טענו, שמותר לחנוט גופות. בטעם הדבר נימקו, שהסיבה שאסור לפתוח את קבר המת היא, שהמת מתבזה מכך שעושים פעולה כנגד רצונו. משום כך, במקרה בו הנפטר מצווה לפני מותו שיחנוט את גופתו או שידוע שחנן לו בכך - אין זה נחשב ניוול הגופה, ואדרבה, זה כבודו.

כמו כן על בסיס אותו עיקרון נקטו שאין איסור 'הלנת המת', למרות שתהליך החניטה לוקח מספר ימים, כיוון שנפסק **בשולחן ערוך** (יו"ד שז, א) בעקבות הגמרא בסנהדרין (מו ע"א) שאם משהים את הקבורה בשביל כבודו של הנפטר - אין בכך איסור, והלנת גופה כדי לחנוט אותה נחשבת כבודו של הנפטר. ובלשון הנודע ביהודה:

"והמתיר רצה ללמוד מחניטה שמצינו בתורה ביעקב ויוסף וחניטת מלכים במלכי ישראל, ואם כי זה היה לכבודם גם זה כבוד המת להיות ריוח והצלחה על ידו לצורך העולם... וכל דברי מעלתו בזה תורה הם (= הם נכונים), ודברים הראויים למי שאמרו, כי בודאי החניטה אינה בזיון כלל, ואדרבה היא לכבודו והאריכות בזה ללא צורך¹".

ב. **עמק ההלכה** (א, מח) חלק על דבריהם וטען, שאסור לחנוט גופות בכל עניין. בטעם הדבר נימק, שהגמרא בסנהדרין (מז ע"ב) כותבת, שכאשר הבשר של המת נאכל חטאיו ועוונותיו מתכפרים, ואם חונטים את הגופה מונעים מהמת את כפרתו. מדוע אם כן חנטו את יעקב ויוסף? הוא תירץ, שהם היו צדיקים גמורים ללא חטאים, ולא היו צריכים שהבשר יתעכל.

עם זאת, בפשטות גם לשיטתו, במקרה בו רוצים להעביר את הגופה ממקום למקום ויש חשש שהיא תסריח בדרך, מותר להזריק חומר שמעכב את הגופה מלהסריח וכפי שפסק **הרב וואזנר** (שבט הלוי ב, ג), כי תהליך זה רק מעכב את העיכול ולא מונע אותו לגמרי, ובסופו של דבר תהליך הכפרה יושלם (ועיין בדף לפרשת מקץ שנה ד'). ובלשונו של עמק ההלכה:

"מכל מקום החניטה אסורה מטעמא אחרינא (= מטעם אחר), דהנה בסנהדרין (מז ע"ב) מבואר שם, שעיקול בשר נמי בעינן (= גם צריכים) והיינו דמכי חזי צערא דקייברא (= שמרגע הקבורה) מתחיל הכפרה ולא נגמרה עד שיתעכל הבשר. אם כן בזה שחונטין אותו מעכבין כפרתו (כי הבשר לא מתעכל) והוי כאילו לא קברו כלל, אם כן ברור דאסור לחנוט."

ג. גישה שלישית ממוצעת, מביא בשו"ת עמק הלכה (א, מט) בשם **הרוגצ'ובר**. הרוגצ'ובר טען, שאין בעיה עקרונית לחנוט גופה, אבל בתנאי שלא מחסירים מהגופה כלום. לטענתו (וכן כתב הזוהר בפרשת ויחי), כאשר חנטו את יעקב ויוסף, לא פגעו להם בגוף על ידי חתכים וכדומה, אלא מילאו את הבטן מבחוץ עם מזרק בשמים, בשמים וכדומה.

¹ **הרמב"ן** פירש (מח, ר), שיעקב התנצל בפני יוסף שהוא קבר את רחל בדרך ולא יחד עם שאר האבות במערת המכפלה, כי לא הייתה לו אפשרות אחרת: "ומתה בדרך בפתע פתאום ולא יכול לקברה שם, כי איך יעזוב את בניו ואת מקנהו בדרך וילך עמה למערת המכפלה, ואיה הרופאים והרפואות לחנט אותה". משמע מדבריו שגם לא רואה את החניטה כדבר בעייתי, והמקרה של יוסף ויעקב לא היה מיוחד.

לאחר שראינו שהדעה הרווחת בפוסקים סוברת שמותר לחנוט גופה, נראה כעת מקרה מורכב יותר, ניתוח גופה לצרכים מסויימים:
א. כאשר מדובר בנתיחת גופה לצורך גילוי רוצח וכדומה, כתב **הציץ אליעזר** (ד, יד) שלדעת רוב מוחלט של הפוסקים הנתיחה מותרת. בטעם הדבר נימקו, שרצון הנרצח שיתפסו את הרוצח ויעמידו אותו לדיון, ולכן נתיחת המת נחשבת כבודו ולא ביזיון. עם זאת יש שכתבו שאסור לקחת תשלום על נתיחת גופה, כי מעשה זה מוזיל את כבוד הנפטר.

ב. המקרה השני אותו נראה בהרחבה, הוא מחלוקת הפוסקים האם מותר לנתח גופה כדי לראות ממה נפטר החולה, וכך למצוא תרופות שיעזרו לחולים בעתיד. כהערת אגב, בעשרות שנים האחרונות שיעור ניתוחי הגופות יורד, מכיוון שיש אמצעים אחרים לאבחן את מחלת הנפטר, ואין צורך לנתח את גופתו, ובכל זאת יש לדון במקרים בהם בכל זאת רוצים לנתח.

מהן הבעיות שעלולות להתעורר מניתוח מתים לצורך רפואה? הגמרא בעבודה זרה (כט ע"ב) לומדת שאסור להנות מגופה של מת, וכפי שכתב הנודע ביהודה (יו"ד רי), במקרה בו מדובר בגופת יהודי יש בכך איסור דאורייתא. אמנם, אם מדובר במקרה של פיקוח נפש, והניתוח יציל אדם אחר ממיתה, פשוט שמותר לנתח את המת, שהרי פיקוח נפש דוחה את כל התורה.

מחלוקת האחרונים

נחלקו האחרונים, מה מוגדר כפיקוח נפש שבשבילו מותר לנתח גופה ולעבור על איסור דאורייתא. נראה פשוט, שאם בעקבות הנתיחה יצילו אדם ממוות עוד מאה שנה, זה לא נחשב פיקוח נפש המתיר לנתח גופה היום, אם כן היכן עובר הגבול? בכך נחלקו:

א. **הנודע ביהודה** (שם) ו**החתם סופר** (יו"ד שלו) טענו, שמצב של פיקוח נפש שמצדיק נתיחת גופות, הוא רק מצב בו יש חולה אחר לפני המנתחים שבזכות נתיחת הגופה יצילו את חייו, ובדומה לגמרא בבבא בתרא שראינו לעיל, שם רוצים לפתוח את קבר המת כדי לברר את המציאות הממונית ברגע זה (האם יש לו סימנים ומכירת הנכסים תקיפה או לא).

לעומת זאת, אם מדובר על הצלת חיה של חולים בעתיד, גם אם לא מדובר בעתיד רחוק - זה לא נחשב פיקוח נפש שמתיר נתיחה. עוד הוסיפו בסברא, שאם פיקוח נפש רחוק נחשב פיקוח נפש, אם כן בשבת יהיה מותר תמיד לשחוק סממנים ולעשות את כל הרפואות, שכן אולי יגיע חולה אנוש, אלא ודאי שצריך פיקוח נפש מיד. ובלשון הנודע ביהודה:

"אבל בנדון דידן אין כאן שום חולה הצריך לזה רק שרוצים ללמוד חכמה זו אולי יזדמן חולה שיהיה צריך לזה, ודאי לא דחין משום חשש קלה זו שום איסור תורה או אפילו איסור דרבנן, שאם אתה קורא לחשש זה ספק נפשות אם כן יהיה כל מלאכת הרפואה שחיקת ובישול סמנים והכנת כלי איזמל להקזה מותר בשבת שמא יזדמן היום או בלילה חולה."

ב. **רבי יעקב אטלניגר** (שו"ת בניין ציון סי' קע) בגישה המחמירה ביותר סבר, שאפילו אם יש לפני הרופאים חולה שצריך שינתחו עבורו אדם שמת כדי שייצילו אותו - עדיין אסור לנתח את הגופה, אלא אם כן הסכים לכך בחייו. כפי שנימק בדבריו, הוא לא חולק על כך שמדובר במצב של פיקוח נפש, אלא שלשיטתו בעקבות פירוש **רש"י** בבבא קמא (ס ע"ב), זה לא מצדיק פגיעה בגופה.

הגמרא מספרת שדוד המלך שאל את הסנהדרין, האם מותר לו לשרוף שדה שעורים של יהודי בשביל להרוג את הפלישתים המתחבאים בתוכו - והשיבו לו שמותר רק מפני שהוא מלך. בביאור ספקו של דוד נאמרו מספר ביאורים, **רש"י** ביאר שהכלל שפיקוח נפש דוחה את כל התורה כולה, אינו כולל מצב בו אדם צריך להשתמש בממון חברו לצורך הצלתו. אם רש"י לא התיר להשתמש בממון חברו להצלה, קל וחומר שלא יתיר שימוש בגופת חברו, שהרי כבודו של אדם חשוב לו מממון. ובלשונו:

"כבר הוכחתי במקום אחר שדעת רש"י על פי הגמרא בבא קמא, דאמרינן שם שאסור להציל עצמו בממון חברו שאסור לאדם לגזול ממון חברו למען הציל עצמו ממיתה. והנה לדעת רש"י כיון שאסור להציל עצמו בממון חברו, כל שכן דאסור להציל עצמו בקלון חברו דכבודו חביב לו מממון."

ג. **החזון איש** (אהלות סי' כב) ו**הרב עוזיאל** (יו"ד א, כח) באפשרות שלישית ממוצעת טענו, שלא צריך שהחולה השני יהיה ממש לפני הרופאים בשביל להצדיק נתיחה, אלא מספיק שהמחלה קיימת בעולם בשביל שיהיה מותר לנתח. עם זאת ודאי שגם לשיטתם, חובה בסוף תהליך הנתיחה להחזיר את כל האיברים לנפטר, ולקבור את כולם.

ראיה לדבריו הביא החזון איש מהגמרא בתענית (יט ע"א) הפוסקת, שבמקרה בו יש מחלה בעיר אחת, לא מחכים בעיר השנייה שהמחלה תגיע אליהם כדי להתחיל להתענות, אלא כבר עכשיו מתענים מחשש שמא המחלה תתפשט. הוא הדין בניתוח מתים, לא צריך שיהיה מת לפני הרופאים כדי להתיר נתיחת גופה, אלא מספיק שיש חולים כאלה בעולם.

דעת הרב גורן

גישה שונה לסוגיה זו, נמצאת בדברי **הרב גורן** (תורת הרפואה עמ' 235). הוא טען שבזמן הזה, לא זו בלבד שבשביל למצוא תרופות מותר לנתח מתים, אלא מותר לרופאים אפילו להתאמן על גופות, על מנת שכאשר יבוא לפניהם חולה שזקוק לניתוח, הם ינתחו אותו טוב יותר ויצילו את חייו.

בטעם הדבר נימק, שדברי הפוסקים שראינו לעיל, מתייחסים למקרה בו לא הייתה מדינה של יהודים, והשיקול אם לנתח את החולה היה נקודתי ומצומצם, שאז יש מקום לדון האם יש חולה לפני המנתחים או לא. לעומת זאת, כאשר יש מדינה שגרים בה יהודים, השיקול משתנה והופך להיות ציבורי, וכאשר מסתכלים על כלל הציבור חובה שיהיו רופאים שיידעו לנתח טוב, כדי שלא תיפגע רמת הרפואה, וודאי יגרמו משום כך מקרי מוות רבים בעתיד.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו²...